Матеріяли для історії нової української еміграції

1

І. Захарівський-Лісковицький

ХОЧЕМО ОДНОГО — — БУТИ ВІЛЬНИМИ!

Коротка історія української групи

Ваймар-Герсфельд-Канштат-

Герфа-Герсфельд

Женева 1947

На правах рукопису

I. Захрівський-Лісковицький.

ХОЧЕМО ОДНОГО - БУТИ ВІЛЬНИМИ !

Коротка історія української групи Ваймар-Герсфельд-Канштадт-Герфа-Герсфельд.

Частина I.

В часі розвалу гітлярівської Німеччини сотні тисяч українців і інших національностей кидали самовільно працю на фабриках та сільському господарстві, не дивлячись на небезпеку з боку конаючого вже вже в передсмертній агонії, але все ще страшного для нас, чужинців, "унтерменшів", рабів III-Райху, німецького Гестапо та есесменів, пробивалися хто міг на захід, в бік англоамериканських збройних сил, щоб не попасти до рук "визволителів Европи", російської червоної армії та ненаситного, кровожадного советського НКВД. Багатьом з нас пощастило: ми уникнули і німецького Гестапо і советського НКВД, віддавшись під захист західніх аліянтів.

Велика група втікачів-українців скупчилася в районі Ваймару в Тюрінгії, куди в першій половині 1945 р. прийшли американські збройні сили. Ця група складалася з примусово вивезених на працю, з евакуованих і з тих, що еміґрували на захід в демократичні країни з причин політичного, релігійного й національного переслідування. Тут були й бувші совітські піддані зі східніх українських земель і бувші польські піддані зі західніх українських земель, кубанці, буковинці, закарпатці і старі емігранти ще з часів визвольних змагань 1917-1920 р. р. - сини й доньки з усіх широких просторів України.

Після оголошення наказу ген. Айзенговера про створення національних комітетів на теренах окупованих західніми аліянтами, українці так само зорганізували у Ваймарі Допомоговий Комітет, який опікувався правно, морально й матеріяльно всіма громадянами України, незалежно від раси, національности, віровизнання та суспільного і маєткового стану, які в цей час не можуть і не хочуть повертатися на батьківщину з причин політичного, релігійного та національного переслідування. Тисячі українців з усіх кутків Тюрінгії та частини Саксонії йшли до Комітету, щоб одержати якусь пораду або правний захист, або матеріяльну допомогу. Комітет в міру можности виконував що тяжку, але велику й корисну працю.

Родня виходив бюлетень на циклостилі, який інформував наше громадянство про події в світі і наше внутрішнє життя. Комітет неодноразово звертався до своїх земляків з закликом, щоб ми всі високо тримали честь української політичної еміграції, тримали себе гідно перед чужинцями, щоб доказати нашим приятелям і тим, хто нас мало ще знав, що ми не такі, як про нас галасують наші вороги за наказом Червоного Кремля.

Комітет видавав в трьох мовах / українській, англійській та німецькій/ посвідки політичного емігранта всім, хто звертався. До 10.000 було зареєстровано і видано посвідок, але не менше було таких, що звертались лише за порадами та інформаціями.

Трохи пізніше було так же у Ваймарі започатковано організаційне бюро майбутнього Центрального Допомогового Комітету, який тепер уже більше року існує у Франкфурті. /+

+/ ЦДУЕ.

З початком роботи Ваймарського Допомогового Комітету при ньому відкрилась філія Українського Червоного Хреста, яка зорганізувала безкоштовну медичну допомогу з лікарів-українців для всіх потребуючих її, давала матеріяльну допомогу і також посвідки Укр. Черв. Хреста, спираючись на представництво в Женеві / Швайцарія/, яке там існує ще з часів визвольних змагань.

Навколо Комітету зорганізувався громадський актив з відомих громадських, політичних та церковних діячів з усіх земель України, який активно допомагав Комітетові в його праці.

Представники Комітету в свойому першому меморіялі до командування американських збройних сил, задеклярували, що Комітет опікується всіми українськими політичними емігрантами, незалежно з яких земель вони походять і як ці люди опинилися в Німеччині, чи то вивезені силоміць, чи евакуовані в час війни чи що емігрували на Захід в демократичні країни. Всі вони волею долі найшлися тут і з причин політичного, релігійного та національного переслідування - не можуть і не хочуть повернутися на свою батьківщину, яка є окупована комуністичною Москвою та її НКВД. В цьому меморіялі Комітет просив американську військову владу взяти під захист тисячі цих людей, як політичних емігрантів.

Хоч американська військова влада наш Комітет де юре не визнала, однак наші представники мали змогу контакруватися і одержувати важливі для нас інформації та поради.

Звичайно, на це все не могли спокійно дивитися советські зв'язкові офіцери, які вели широко закроєну акцію своєї пропаганди за поворот на "родіну". Ваймарський Комітет і вся ця численна група українців-неповоротців, політичних емігрантів були для них небажаним явищем. На всі їх пропагандні заходи ми відповідали ще більшою згуртованістю та відпорністю, хоч сотні агентів засилалися в наші лави. Та ми їх виявляли і ізолювалися від них. Тоді вони перейшли до улюбленого і перевіреного способу - фізичного терору. "Молодці" з червоними зірками на грудях почали поодинці виловлювати наших людей на селах та вулицях, і відправляти до всім відомого табору Бухенвальд, де вже НКВД в бувших катівнях Гестапо відкрило свої каземати і мордувало людей своїми звичайними методами. Так було захоплено на селі агронома З.Я. з двома синами, Д., та інших та жорстоко катовано. Тільки втручання американської влади врятувало цих людей від жахливих мук і смерти. В другому селі захопили п. С. / прізвища не подаємо з відомих причин/, якого після всіх мордувань ще двічі вішали. Також серед Божого дня на вулиці Ваймару советські опричники схопили українського генерала В. / старий емігрант/, силою вкинули в машину і повезли також до Бухенвальду.

Можна би навести безліч подібних випадків, а ще більше їх нам не відомо в подробицях, які кінчалися замордованням наших людей. У всіх відомих нам випадках втручалася американська влада і звільняла тих людей з пазурів НКВД.

Комітет з допомогою місцевого американського управління зорганізував у Ваймарі три табори для українців-політемігрантів. Решта людей мешкала приватно по селах. Та наше неспокійне життя ще більше ускладнили чутки, що за Ялтинською угодою провінція Тюрінгія має відійти Советам. Люди були стривожені, не було жадних транспортових можливостей, щоб виїхати на Захід. Надія була лише на власні ноги.

Коли чутки стали дійсністю, Комітет вжив всіх заходів, щоб знайти засоби вивезти старих, хворих та жінок з малими дітьми, які самі не могли іти. Решті людей давалися спрямовання в англійській мові, виготовлені ротаційним способом в самому Комітеті і поради, куди рухатись і де скупчуватися. Було дано три напрямки: Франкфурт, Авгсбург та Ганновер. Кожен мав розраховувати в першу чергу на власні сили, бо виглядів на виїзд якимсь транспортом було дуже мало.

Все ж Комітет найняв два німецькі автобуси і вони, зробивши кілька рейсів, вивезли якусь кількість старших, хворих та малих дітей.

Десятки тисяч українців, що перебували на той час в провінціях Саксонії та Тюрінгії, рушили на захід пішки.

Тяжкий то був шлях. Всі дороги були запружені біженцями, які несли на собі, або везли на ручних візках, а навіть на звичайних кінних возах, впрягаючись по десять і більше людей в один віз, свої убогі пожитки, малих дітей, старих, хворих і немічних. Сотки тисяч кільометрів пішки, з гори на гору, з села до села, в літню спеку, обливаючись потом, часто без шматка хліба, змучені, виснажені, зморені, падали, знову вставали і все йшли вперед, оглядаючись на схід, звідки насувалася тінь серпа й молота та примара совєтського Молоха.

І коли переходили кордони Тюрінгії, падали знеможені, але щасливі, і дякували всевишньому, що допоміг їм перебратись на Захід, під захист демократії, де кожен з нас бачив порятунок.

Комітет, Організаційне Бюро Централі і видатні громадські діячі виїхали з Ваймару останніми, коли вже американці казали: "лише сьогодні, бо вже завтра буде пізно, вночі вступають совєтські війська."

Члени Ваймарського Комітету виїхали в різні місця, з метою організувати життя в нових краях і нових умовах.

Так скінчився ваймарський період.

--- ooOoo ---

Частина II.

Частина членів Ваймарського Комітету, Оргбюро Централі та філія Червоного Хреста зупинилася в прикордонному містечку Герсфельді /пров: Гросс-Гессен/.

В околиці цього міста стояла покинута господарями цегельня, навколо неї кілька дерев'яних напівзруйнованих бараків, де жили в свій час "остарбайтери" - раби III Райху. На цій цегельні відновив свою роботу Комітет, поповнений новими людьми. Більше трьохсот людей розмістилося в бараках та під піддашшям цегельні, щоб перепочити та роздуматись, що робити далі.

Частину наших людей американці направили в репатріяційний табір УНРРА. При реєстрації службовці УНРРА не хотіли визнавати української національности, а писали лишень "полен" або "рашен". Наші люди рішуче запротестували проти такої настанови, і УНРРА, мабуть вперше в своїй, хоч і короткій історії, зареєструвала нову національність - Українців. Та ще більше вони були здивовані, що ці українці не збираються репатріюватися, а залишаються на еміграції. Так повстали перші колізії між нами, тими що не хочуть репатріюватися і установою, яка покликана для того, щоб репатріювати.

А тимчасом люди все прибували і сміливіші з них ішли до УНРРА-івського табору і за якись тиждень їх було вже більше 600 чоловіка. Але основна маса боялася цього табору і зупинялася на цегельні в значно гірших умовах: така страшна була для них примара репатріяції.

Герсфельдський Комітет нав'язав контакт з місцевою американською владою і за її допомогою організував постачання харчами людей, що вже мешкали, та тих, що щодня прибували на цегельню.

Через кілька днів відновив свою роботу Український Червоний Хрест і подавав медичну допомогу всім потребуючим; також і Оргбюро Централі почало організаційну роботу по створенню місцевих комітетів на терені Гессенщини.

Над приміщенням Комітету замайорів український національний прапор та прапор Червоного Хреста.

Місцева американська влада зацікавилася нами і звернулася до нас, щоби з'язувати, що ми за люди і чому тут опинилися.

Знову було відновлено видання щоденного "Бюлетеню" та " Коротких Вістей", довідок Комітету і Червоного Хреста.

Частина людей, відпочивши кілька день, рухалася далі в район Франкфурту та Ганноверу, а на їх місце прибували все нові. За час існування табору на Цегельні, через нього перейшло більше двох тисяч людей, яким була надана правна, моральна і матеріяльна або медична допомога.

Та не довго ми відпочивали. Наш табір стали відвідувати советські старшини і агітувати за поворотом "на родіну". Вони довідалися, що це за група і повідомили головний репатріяційний штаб. Там зацікавидися і посилили натиск. Вже, крім репатріяції, нам загрожували примусовою репатріяцією. Після советських відвідин, люди почали розбігатися на села, боячись примусового повороту туди, звідки вони втікли з великими труднощами. Група людей, біля 200 чоловік, разом з Комітетом, вирішила захищатись організовано. Тоді на цегольню приїхав сам начальник по репатріяції, генерал Голіков зі своїм штабом / десять старшин/, в супроводі американських офіцерів. Побачивши український національний прапор, він почав кричати на всіх, загрожувати, називати фашистами. До речі: і він і всі советські старшини були п'яні. П'яним хрипким голосом він вимагав арешту членів Комітету, негайно зняти український прапор і всіх відправити в советський репатріяційний табір. Але американські офіцери йому відповідали, що ні одної його вимоги виконати не можуть, бо не мають на те певних наказів від своєї влади.

Поводив себе цей типовий НКВД-ист весь час грубо, кидав всякі непристойности в наш бік. Дійшов до того, що американці змушені були зауважити йому, що так вести себе йому не личить. При від'їзді він нам прирік, погрожуючи кулаком: "на дне океана найду вас і уничтожу." Та американці не дали йому більше кричати і повезли геть з табору.

Після цієї візити люди ще більше денервувалися і слабіші не витримували і розбігались в різні боки, гадаючи, що поодинці краще буде рятуватися. Комітет же зайняв становище: порятунок наш - в нашій згуртованості, організованому спротивові. Всі за одного, один за всіх цього гасла дотримувався Герсфельдський Комітет послідовно в своїй повсякденній важкій, але відповідальній і почесній праці.

Советська аґентура посилила психологічний терор, поширюючи чутки, що за Ялтинською угодою всі бувші советські піддані будуть примусово повернені на "родіну". На жаль, знаходилися мало свідомі і наші громадяни, які повторювали це саме, а слабші люди з всього цього попадали в розпач і вносили зайву нервозність в загальну масу. Та знайшлися й люди сильної волі і здорового розуму. Герсфельдський комітет і Оргбюро Централі і громадський провід рішуче поборювали всякі ворожі провокації. Основна законна підстава, яка відкидала усяку примусову репатріяцію, це є відвічне право надання притулку політичній еміграції. А ми такі є. Тому кожна демократична країна по вселюдським законам гуманности дасть нам притулок. І це мало рішаючий вплив: люди вірили в закони справедливости і заспокоювались.

Через день після приїзду генерала Голікова американці викликали представників Комітету для розмови. Протягом 3-х годин українці виклали історію старої і нової української політичної еміграції, причини, що викликали її та чого добиваємося перед демократичним світом. Довгу розмову представники Комітету підсумували такими пунктами:

1. Ми є політичними емігрантами.
2. Батьківщина наша окупована тоталітарно-комуністичною Москвою і її НКВД.
3. Повернутись в цей час ми не можемо з причини політичного, релігійного та національного переслідування, бо ми є демократи і маємо інші погляди на життя: комуністична диктатура не терпить інших політичних і суспільних поглядів і все нещадно нищить.
4. Ми хочемо, щоб демократичні країни світу на підставі Атлянтійської Хартії допомогли українському народові відновити свою державу, вільну і ні від кого незалежну, яку він виборов собі в час великої східної революції в 1917 - 1920 рр.
5. Законний репрезентант українського народу і Української Держави - уряд УНР є тепер на еміграції разом з нами.

Прощаючись, американці порадили українській делегації зняти над Комітетом український національний прапор, щоб не дратувати східнього союзника. З болем в серці довелось ту пораду виконати.

Було ясно, що втриматись у Герсфельді на цегельні не буде можливости. З одного боку сильна советська акція, з другого боку зобов'язання в Ялті не давало можливости американцям говорити й робити те, що вони думали, і що взагалі вимагали віковічні міжнародні людські права, про надання права азилю політичним біженцям. Але чи не найбільш дошкулювали побутові умови. Наближалась осінь і зима, а люди ... мешкали в непридатних бараках, де не було дверей, вікон, але лишались мілійони блощиць, з якими не було ніякої змоги боротись через перенаселеність кімнат; частина ж людей мешкала прямо під піддашшям, де раніш висушувалась цегла, маючи над собою дах, під собою голу землю. Збільшились випадки захорувань.

Комітет розіслав своїх уповноважених в різних напрямах, щоб підшукати десь або кращі бараки, або військові касарні, щоб за тепла переїхати туди і лаштуватись до тяжкої европейської зими, з її вічними дощами та туманами.

Але події раптом розгорнулись зовсім в іншому напрямку.

Ч а с т и н а III.

30 липня 1945 р. в УНРРА-івському таборі було об'явлено всім українцям, що їх перевозять до іншого табору в Карльсруе і для того вони мають їхати машинами на ст. Бебра. Люди стривожились, бо зі станції Бебра направляли ешелони з біженцями лише в советську зону окупації.

Але не можна було собі дати жадної ради, бо табір " Крігсшуле" було оточено озброєними вояками. Делегація від українців звернулася до директриси табору м-ме Шевальє з висловленням свого протесту проти безпричинного арешту і депортації в непевне, але м-ме Шевальє запевняла часним словом, що всю групу 316 чоловік буде лише перевезено в інший табір до Карльсруе, а її помішниця, офіцер УНРРА-и, м-ме Раго навіть цілувала хрест перед українками-матерями, присягаючися їм, що це не є видача советам. Спроби деяких матерів виклопотати звільнення від транспорту з огляду на хворобу дітей не мали жадного відгуку у м-ме Шевальє, Раго, Сімон і Штерн.

Один з українських чільних громадян випрохав дозволу поїхати за своїми речами в табір на цегольні і там порозумівся з Українським Комітетом. Вирішено було: покластися на дане представниками УНРРА-и

чесне слово, що це не депортація до Советів і не вчиняти спротиву транспортованню. Між тим, поки згаданий громадянин їздив для переговорів на вегольню, один з американців "умовляв" дружину і двох дітей цього громадянина, погрожуючи револьвером, щоб їхали туди, куди їх повезуть ! У вечері того ж дня майже всю групу українців з "Крігсшуле" було вивезено до Бебри і повантажено у відкриті вагони з під вугілля. На деяких вагонах було написано крейдою: "Штутгарт". Вночі поїзд виїхав. До нього було причіплено ще декілька вагонів з втікачами-прибалтійцями, поляками, білорусами. Комендантом своєї части ешелону українці вибрали п.З. В кожному вагоні було обрано старосту групи. Вночі почав накрапати дощ, який все посилювався. Люди в повній темряві напинали матраци, ковдри, плащі тощо, щоби захистити своїх дітей і себе від потоків дощу.

На одній з ближчих станцій на кордоні між американською та советською зонами, поїзд зупинився надовше. Советський офіцер зі станційної комендантури почав вимагати, щоб українців було висаджено з вагонів і передано в його розпорядження для репатріяції. Комендант ешалону горяче протестував проти цієї незаконної вимоги советського офіцера. Під галас цієї суперечки пасажири-українці тремтіли в вагонах, благаючи в душі милосердного Господа, щоб врятував їх від лютої смерти в пазурях енкаведистів. Повна темрява й все дужчий дощ не припускали можливости советському офіцеру почати перегляд транспорту. Залізнична адміністрація одмовилася затримати на маленькій станції цей поїзд, що мав певне спрямовання, до ранку / для советської перевірки/. Коли, нарешті, поїзд знову рушив далі, - зітхання радости вирвалося у всіх людей, дехто з жінок почав гістерично плакати, бо нерви не витримали такого божевільного напруження / як перед смертним вироком/, всі загомоніли разом, дякуючи Богові, сміючися, гірко проклинаючи тиранів, тощо.

В дорозі маршрут поїзду було невідомо чому змінено і весь ешалон поїхав до Штутгарту. Українську групу було повезено до мішаного табору УНРРА "Функерказерне" в Канштадті біля Штутгарту. Розвантажені речі і люди скупчилися серед величезного двору. Ніхто не звертав на них уваги. Комендант табору - якийсь поляк в уніформі УНРРА-и байдуже поставився до нових мешканців і кудись зник. Пішов дощ. Надійшла темна ніч. Тоді українці примушені були самі шукати собі притулку: частина поселилася в пустому гаражі, на голій цементовій підлозі, інші порозбредалися по горищах великих корпусів табору, наповнених вірменами, югословянами, поляками, чехами і ін. Дехто з українців, за браком мешкань і через повну байдужість УНРРИ-и, примушений був влаштуватися серед двору, поставивши собі шалаш з дошок і ковдер і прожили так цілий місяць під дощем. Від таких умов двоє з таких вимушених "Троглодитів" XX ст. захворіли на туберкульозу легенів - це був професор малярства і його дванадцятирічна донька. Вранці наступного дня приписали новоприбулу групу українців до "польської кухні" табору і видали трохи стружок на підстилку до спання. Тяжкі умови життя і несприятливе оточення не стримали здатности української групи до самоорганізації, відразу було сформовано місцевий Комітет і обрано старосту групи; було зорганізовано парафію УАПЦ, дитячу школу, амбуляторію УЧХ, культурно-освітню комісію. Перша ж релігійна відправа-вечірня посеред двору, під відкритим небом притягнула до гурту молящихся українців багато югословян. Побачивши такий порядок і приклад українців, півторатисячна група поляків також заходилася влаштовувати богослужби, яких у них раніше не було.

Найбільшою неприємністю життя в цьому таборі було те, що він вважався перехідним-репатріяційним. Раз-у-раз звідси вивозили на батьківщину яку-будь національну групу. Щоб запобігти непорозумінню примусової репатріяції, українська група одностайно зголосилася листами до директора УНРРА-и і до американського команданта Вюртембергії, полк. Джексона, українцями-бездержавниками, політичними емігран-

тами, та сподала, щоб їх було призначено до якого-небудь табору українців-бездержавників, або виділено в окремий табір. Комендант прийняв представників українського Комітету дуже чемно і уважно - проте не дав ніякої ясної відповіді на подану петицію. Функціонари УНРРА виявили очевидне незадоволення з одмови українців репатріюватися і не хотіли визнавати окремої української національности, вважаючи, що такої нема і не може бути, а можуть бути лише поляки або росіяни. З огляду на таку нагинку, від української групи відділилися дев'ятеро їх під проводом П. Левного, колишнього посла до Сойму Польщі, які зголосили себе " обивателями польськими" і влаштувалися на життя серед польської групи і під її зверхністю, вважаючи так для себе безпечніше. В короткому часі советські офіцери звернули увагу на групу "українців-бездержавників в Функерказерне" - їх таємні аґенти почали баламутити українців різними провокаційними чутками. Одного ранку адміністрація УНРРА-и закликала всіх українців до великого гаражу, де була католицька церква. Тут з'явилися три советські аґенти, які почали умовляти українців повертатися додому, бо "там їм будуть видавати меблі". Потім почали викликати по прізвищах і запитувати про згоду репатріюватися. Всі одмовилися. Між тим прийшов представник польської групи і заявив гострий протест проти того, що таку комедію влаштували в їх костелі, і проти того, що советські старшини зле поводилися в посвяченому місці / були в шапках, курили, вели себе непристойно/. Советчики вийшли в двір. Їх оточив великий натовп, що реготав і глузував з них. Тоді советчики виїхали з табору.

24. серпня о год. 9-ій вечора директор УНРРА Бічер повідомив керівництво української групи, що вранці буде вивезено українців до іншого табору. Пояснення - куди саме мають вивезти українців - п. Бічер відмовився дати, заявивши, що ніби й він сам цього ще не знає, а що вранці довідається про це й скаже. Тоді український комітет ще раз попередив п. Бічера про небажання української групи репатріюватися і про заперечення проти можливої депортації до советського табору. Комітет уповноважив шістьох своїх членів керувати поставою української групи під час настіпних подій та репрезентувати опінію українців. Частина громадян негайно радила вийти з табору, побоюючись злого. Поміркованіші закликали чекати, з довір'ям до американської влади, подій ранку. Оскільки була вже ніч, - зупинилися на останньому.

25. серпня рано американське військо оточило табір. Директор УНРРА п. Бічер, наказав всім українцям виходити на двір і сідати на авта. Шість українських уповноважених заявили п. Бічеру, що просять повідомити, куди українська група має їхати, і що їхати в невідоме всі українці відмовляються. Тоді було запрошено уповноважених до канцелярії, ніби для переговорів, а там їх було заарештовано в ізольованій кімнаті і під збройною вартою. Українська група, побачивши безпричинний арешт своїх представників, зрозуміла, що йдеться на щось зле і за даним одним із діючих керівників гаслом - кинулася в розтіч на прорив. Оскільки табір мав багато виходів і перелазів, що з них не всі були вартовані американськими вояками і польською поліцією, то в такий спосіб з табору вирятувалися, кинувши речі на призволяще, більша частина українців - 206 чол., враховуючи дітей, жінок і старців. Вони опинилися під голим небом, серед руїн і садків зовсім чужого для них міста. Німецьке населення гуманно поставилося до нещасних втікачів: декого прийняли на нічліг, особливо з малими дітьми, майже всі господарі частували своїх невільних гостей овочами, що в них були в достатку. Але основну допомогу, звичайно, подали своїм братам українці, що мешкали приватно в Штутгарті і в околичних таборах. На вістку, що українців "лапають", в Функерказерне, з різних околиць міста і Вюртембергії трамваями, роверами і електропоїздами приїхали українські громадяни і до 5 год. вечора розмістили всіх втікачів у себе, нагодувавши їх, постачали кому треба речі першого вжитку, / бо люди втікали, в чому були/; почали негайну допомогу со

були легко поранені підчас втечі і нервово потрясені. Решта українців, що не встигла або з різних причин не могла втекти з табору, була примусово повантажена на авта амариканськими солдатами під керівництвом летенанта Куніґема, який з вікна контори УНРРА-и спостерігав хід своєї "боєвої операції": солдати, а особливо польські поліцаї, що найбільш ретельно допомагали депортувати українців, тягнули людей і жінок з дітьми, вкидали в авта, підштовхували прикладами; речі просто викидали з вікон другого й третього поверхів; при цьому багато багато з цих речей псувалося й розкрадалося злочинцями. Щоб "вилапати" всіх дощенту українців, поляки нишпорили по всьому таборі і вказували американцям на тих, кого опізнавали, як ураїнців. Частина їх групами блукала навіть по сусіднім до табору вулицям і там хапали зустрічних українців і силою тягнули до табору. За кожного зловленого в такий спосіб українця УНРРА видавала нагороду по 200 марок. Одкупитися од цих ловців можна було ще більшою сумою грошей, годинниками, абощо. Лише одиницям пощастило так сховатися, що поляки не змогли розшукати / напр., артист, оперовий співак Ч. просидів без їжи і води в каналізаціонному каналі три доби, доки в таборі не заспокоїлося./. Не пощастило врятуватися від депортації навіть групі обивателів польський П. Певного, які спочатку відчували себе в безпеці. Але, коли було вивезено основну частину українців, то поляки видали Бічеру і Кунінгему і цю групу, як жадних поляків, а лише українців. Не зважаючи на протест П. Певного і інших, їх також примусово посадили на авта і вивезли туди, куди було спроваджено інших українців, що не зголошувалися поляками.

Негайно після початку цієї акції директора УНРРА і лейтенанта Кунігема, Український Комітет установив спостереження за подіями в середині табору, засилаючи туди своїх хлопців, які інформували про стан і допомагали українцям звідти втікати. Навкруги табору стежили українські вартові: частина їх поїхала услід за автами, на яких вивозили під озброєною вартою українців, і встановила, що їх вивезено до концентраційно-репатріяційного табору НКВД в Цуфенгавзен, біля Штутгарту. Частина українських вартових вишукувала втікачів, охороняла їх від нападів поляків, вивозила їх з зони небезпеки і влаштовувала на помешкання. Два українські священники - автокефальний і грекокатолицький - відвідали коменданта табору Вюртембергії, полк. Джексона, поінформували його про події і подали петицію про звільнення українців-бездержавників, ув'язнених в совєтському таборі НКВД. Один український старшина зі старої еміграції звернувся до польського зв'язкового офіцера за допомогою - той негайно заявив протест проти такого насильства / бо серед ув'язнених було чимало колишніх підданих Польщі/ і поїхав клопотатися до Головної Квартирі. Самі ув'язнені в концтаборі Цуфенгавзен трималися здебільшого мужньо і відкидали всі пропозиції згодитися на репатріяцію. Але настрій їх був такий тяжкий, як у людей приречених на смерть, що ніхто не міг спати й їсти протягом декількох діб перебування в цьому таборі НКВД. Староста цієї групи, колишній старшина армії УНР, а потім вільнонайманий старшина польської армії, апитував бадьоро совєтського офіцера при кожній зустрічі: "Ну, кагда нас будете вешать ?" Від такої витримки енкаведисти сатаніли, але розгублювалися.

Табір був дуже пильно стережений озброєними червоноармійцями, які раз-у-раз стріляли, особливо вночі, щоб перешкодити втечам. Але, ризикуючи життям, хлопці і молодші віком громадяни, особливо ж поодинокі, почали втікати вночі крізь колючий дріт. Так врятувалося щось біля 30 чол. Український Комітет зорганізував спостережний пункт прямо насупроти в'їзду до цього табору і звідти пильнував за життям табору вдень і вночі, маючи на увазі перешкодити примусовому вивозу 76 чоловік, що сиділи ув'язнені. Крім того було зорганізовано засилку в табір своїх зв'язкових для взаємної

Нарешті, під впливом різних причин, було організовано мішану американсько-советську комісію, яка особисто перепитала всіх ув'язнених про бажання репатріюватися і всіх, хто твердо заявив про своє бажання не репатріюватися, повернула назад до Функер-казерне, видавши посвідки про визнання їх бездержавниками. На "родіну" згодилося повернутися щось із 15 чоловік, що з ними й зроблено. Енкаведисти ж, догадуючись, що значна частина українців, що втікли з їхніх лап, поселилися в околичних таборах, почали нишпорити по них, домагаючись у комендантів таборів переглянути картотеки, або просто видати їм "наших людей". Українська свідомість і солідарність зробила ці посягання енкаведистів марними: в деяких таборах їх не припускали навіть на територію табору, заявляючи їм категорично, що "ваших людей здесь нет" -, бо політичні емігранти є бездержавниками і не можуть підлягати урядові, який їх переслідує-терозизує. Частина цієї південної групи "ваймарців" потім вернулася до Герсфельду, більша ж частина їх розселилася на півдні. Всі вони ніколи не забудуть директора УНРРА Бічера, лейтенанта Кунігема і концтабору НКВД в Цуфенгавзені.

Частина IV.

Не встигли мешканці цегельні заспокоїтись після подій 30.VIII в "Кріґсшуле", як з'явилися співробітники УНРРА і на цегельню. Заступник директора місцевої УНРРА, мадмуазель Штерн, заявила заступнику голови герсфельдського Комітету, що всіх мешканців цегельні так само перевезуть в Карльсрує, куди виїхала перша група, і залишила блянкети карток, які Комітет мав виповнити на кожну особу. Після короткої наради було вирішено: зареєструватись і їхати до першої групи. Підстав сумніватися в намірах УНРРА не було, хоч треба було вжити всі міри обережности. Всі люди зареєструвались і кожен правдиво відповідав на всі питання картки, в тому числі і на питання, де був на 1.8.1939 р., всі відповідали правдиво. Ця реєстрація остаточно виявила, що серед мешканців цегельні переважала більшість з підсоветської України, менше було бувших польських підданих, з Зах. Укр. Земель, та невелика кількість старих емігрантів 1920 рр., старшин та вояків армії УНР.

6. серпня п. Штерн повідомила Комітет про те, що завтра о год. 9-ій ранку будуть подані грузові авта для відправки на ст. Бебра, звідки залізницею повезуть нас на Карльсрує. Транспорт буде супровожати службовець УНРРА. 7. серпня о год. 8-ій прибули службовці УНРРА і почали робити "санітарну обробку", виїзджаючим, засипаючи порошком весь одяг і тіло. Біля дев'ятої години прибули авта. Люди вже були розподілені на групи й спокійно вантажили свої речі й сідали самі. Коли машини від'їхали від цегельні, раптом з'явилися військові авта з озброєними американськими вояками і приєдналися до нашого транспорту. Одне авто з жовнірами виїхало наперед, кілька вклинилося між наші авта, а два їхали на невеликій віддалі позаду.

Спочатку ми на це мало звертали уваги, але коли машини повернули в зовсім протилежний бік від того напрямку, куди нас мали вести і великою швидкістю прямували на Схід, в бік советської зони, люди стривожилися. При самому від'їзді з міста звідкись з'явилося авто з червоними зірками і советськими старшинами і приєдналось в хвості до транспорту. Всі впали в розпач. Було ясно, що нас обмануто. Авта набували все більшої швидкости, а кожен рішав, що робити ? За якиусь час советське авто відстало й повернулось до міста. Кожен міркував, що совети переконались, що транспорт пішов у бажаному напрямку, повернули назад. Авта вихром неслися все далі на схід. Хто перший прийняв рішення - тепер важко сказати, але раптом люди почали вискакувати з авт, розбиваючи собі голови, обличчя

калічили руки, ноги. Було чути нелюдські крики падаючих і стрілянину американських вояків. Громадянин Ворончук вискочив з дружиною і повикидав своїх дітей: трьохлітню доньку і семилітнього сина. Побитих, окривавлених дітей схопили вони з дружиною і кинулися тікати до лісу, куди вже прямували ті, що вискочили раніше. Зчинився страшний галас і стрілянина. Люди з переляку не могли бігти, падали, істерично кричали, але американські вояки ловили людей поодинці і силою кидали до авт. Всіх переловили й посадили. Стрілянина вщухла. Під загальний крик, прокльони й плач авта ще з більшою швидкістю поїхали вперед. Американський лейтенант, обганяючи на свойому "джіпі" наші авта, кричав, заспокоюючи нас, що нас везуть не до советів, а в табір біля кордону. Як довго ми їхали - годі тепер сказати, та ось з-за горба показався табір - напівзруйновані бараки. Машини в'їхали в подвір'я і стали. Було наказано злазити з авт і забирати свої речі. Якийсь час всі сиділи, немов закам'янілі. Після другого нагадування поволі почали розвантажуватись. Після від'їзду авт до нас звернувся американський лейтенант Абельзон з попередженням: з табору ніхто не має права виходити, підходити до дротів не можна, бо вартовим воякам дано наказ - стріляти, якщо хто буде намагатися тікати. На кінці своєї промови підкреслив, що він є комендант табору, повний господар його і всі накази мусять виконуватися точно. Винних буде суворо покарано. Тепер тільки ми роздивились, що табір обведений колючим дротом, а кругом стоять озброєні вартові. Ми були інтерновані, хоч нам про це чомусь офіційно не говорили ні тоді, ні пізніше. Так кінчився перший період Герсфельду і почався новий період, що ми його звемо Герфа.

Ми аж за кілька днів довідались, як зветься місцевість, від американських вояків. Нам з'ясували: Герфа, 5 км. від советського кордону/.

Ч а с т и н а V.

Настало відпруження: жінки сиділи на клумаках і плакали, а чоловіки якось байдужо розглядалися довкола. Морально всі були в ту мить розчавлені.

Українці-лікарі подали першу поміч тим, що поранились в часі їзди, вискакуючи з авт. Громадянин Ворончук, який перед цим був не зовсім здоровим, тепер цілком занеміг. Через кілька днів, на вимогу Комітету, його забрали до лікарні. Відхорувавши більше року, він помер, покинувши дружину й двоє малих дітей.

Зібрався Комітет і чільніші громадяни, коротко обмінявшись думками, доручили трьом чоловікам оглянути й розподілити приміщення. За годину всім було оголошено, в якому бараці і хто має мешкати. Всі трохи підбадьорились і почали влаштовуватись.

Над вечір прибула м-ль Штерн і сказала, що ми мусимо влаштовуватись надовго, але відмовилась будь що пояснювати. Привезли харч і всім роздали, пізніше підвезли солому на сінники. Пізно у вечорі, коли вже всі були в приміщеннях, і якось влаштувались, позавішували ковдрами повибивані вікна, пішов густий дощ, який затягнувся на тижні без перерви. Але над нами був дах і всі ми були завдоволені, що маємо відпочинок. Комітет офіційно перестав існувати. Було визначено нашого керівника табору, проф. В-ва і йому двох помішників, які й зайнялися організацією внутрішнього життя.

Щоб вивести людей з тяжкого морального стану, треба було дати працю. Почали приводити до порядку табір, на праці були всі фізично здорові люди.

Тим часом організували курси шоферів, курси по вивченню англійської мови, французької мови, хоровий гурток, гурток молоді та школу для дітей. Вечорами в приміщенні їдальні влаштували лекції, реферати та розваги. Дехто скаржився, що не вистарчає часу.

за нашим кожним кроком слідкував комендант Абельзон. Але карати не було за що. Тоді він вирішив разом з м-ль Штерн все ж чимсь отруїти і без того не солодке життя. Спочатку відібрав особове авто керівника табору проф. В-ва, яким він прибув з Тюрінгії. Потім було наказано здати всім українські документи. Для чого і куди - нічого не пояснювалось. Скоро авто розбив сам Абельзон, а долі документів ми не знаємо і по цей день, бо пізніше з'ясувалося, що наших документів не має ані в канцелярії УНРРА, ані в військовій частині. Минав другий тиждень нашого напруженого, творчого, але твердого життя. На неділю було підготовлено концерт. Залю наші мистці розмалювали художньо, прикрасили зеленню, квітами. Для цієї мети лєтенант Абельзон дозволив кільком чоловікам вийти з табору до лісу, бо на подвір'ю не було жадного дерева, ні квітів. Це були перші щасливці, які побували поза дротами, хоч під пильною охороною двох озброєних американських вояків. Невелика сцена була оббита українськими килимами, а в центрі висів портрет Тараса, прикрашений вишитими українськими рушниками та польовими квітами. Цей маленький портрет був для нас символом великого духу, який нас підносив в хвилини розпачу й зневаги. Короткий напис під портретом: "Борітеся - поборете !" збуджував в кожному з нас віру в нашу перемогу.

На концерті були запрошені від УНРРА м-ль Штерн та п. Сімон. Від американської армії були запрошені лейтенант Абельзон, а через нього і вищі офіцери частини, в розпорядження якої ми були передані. Концерт пройшов з великим успіхом. Всі були в піднесеному настрої. Здавалося, що ми знайшли те, що так довго шукали. Були захоплені і американські офіцери і вояки, які нас вартували. Капітан, дякуючи керівникам табору, проф. В-ву за симпатичний концерт, як він висловився, сказав, що він вперше чує українську пісню і музику. Концерт його зворушив. Особливо він зацікавився трійкою бандуристів, які в той час перебували разом з нами і на першому концерті співали прекрасно.

Прощаючись, він сказав недвозначно, що зробить все можливе, щоби полегшити наше життя. Ці його слова були сприйняті як голос з неба, ми всі раділи, як діти. Лейтенат Абельзон і м-ль Штерн та Сімон також "дякували", лукаво посміхаючись і також "обіцяли" полегшити наше тяжке становище.

На другий день у вечорі лет. Абельзон заявив проф. В-ву, що він надалі щодня буде видавати сорок перепусток для виходу з табору, з умовою, що коли хтось не повернеться до табору, тобто втіче, то знову табір буде зачиненим, а всі будуть покарані, і тут же вручив сорок перепусток. Перед керівництвом табору стало тяжке завдання, кому дати перші перепустки і як уникнути втечі будького з таборян ? Та спільно пережите горе навчило багато дечому. Всі люди були упереджені про умови виходу з табору.

Другого дня після восьмої години ранку майже всі мешканці провожали перших сорок чоловік на волю. Раділи всі: і ті, що одержали перепустки, і ті, що залишились в таборі, чекаючи на свою чергу. Для керівництва табору цей день залишився під знаком: чи всі повернуться ?

Та всіх нас в'язало щось невідоме, нерозривне: наше бажання досягти поставленої мети. До восьмої години ввечері всі повернулись до табору. Через кілька днів до таборового театру, а ми вже так називали спільну їдальню, було привезено піаніно. Кому прийшла така шляхетна думка - ми не знаємо, але слова американського капітана мали свій зміст.

Відразу пані В. організувала курси для молоді, музичну школу по курсу фортепіано. Так уже життя побудоване, що від великого до смішного один крок, а від щастя до нещастя так само. Наше життя повне парадоксів. Таким парадоксом було для нас звільнення з посади військового команданта нашого табору, всесильного лейтенанта Абельзона. На його місце був призначений симпатичний, ввічливий лейтенант Л. Новий лейтенант був повною протилежністю попередника.

З ним прийшли зовсім нові порядки. Всі строгости Абел..она він відмінив і заявив, щоб ми себе почували людьми, а не якимись в'язнями. Він зазначив, що скоро будемо самі господарями цього табору. З більшою завзятістю взялись люди до праці. Чоловік до 20 амер..канці взяли до себе на працю.

30. серпня у вечорі новий комендант оголосив, що завтра, тоб то 31. серпня 1945 р. буде мішана американсько-советська репатріяційна комісія. Кожен мусить сказати за себе персонально, хто він і чого хоче. Запевняв, що страшного нічого нема. Насильства ніякого не буде.

Вечір і більша частина ночі пройшла в напруженні і очікуванні завтрашнього невідомого. Люди передавали собі самі фантастичні чутки: то нас по одному викликатимуть і заарештовуватимуть, або відокремлять всіх бувших советських підданих і повернуть їх проти їх волі "на родіну", або всіх разом, не розбираючись, хто звідки походить, або прийдуть разом з советською комісією і советські машини і зразу ж після комісії будуть садовити в машини всіх, кого комісія визначить до повороту.

Була поставлена внутрішня варта, яка мусіла стежити за всім, що робиться поза табором і бути готовою до всяких несподіванок. Табір заснув тірвожним сном. На світанку всі були на ногах. Таборовий провід, обговоривши наступаючі події, вирішив: внести спокій в табір, але бути готовим до всього. Заспокоєння внесло те, що робітники, які працювали у амариканців, нормально пішли на працю.

О год. 9-ій на подвір'я в'їхало кілька американських особових військових авт і два авта УНРРА. На другому кінці табору, біля приміщення американської варти, всі машини спинились. Вийшли американські офіцери, два советські офіцери і службовці УНРРА, серед них м-ль Штерн. Викликали перших двадцять чоловік. Пішли одинокі, з дружинами й дітьми. Пішли,мов на страшний суд. Решта людей, проважаючи, бажала щасливого повороту. Присутність советських старшин ще збільшила напруження і до того перенапружених нервів. Дехто з жінок почав плакати, але в основному всі були рішені на всякі крайності. М-ль Штерн загадково всміхалася і "заспокоювала". Вийшов перекладач з головної УНРРА в Арользен / б. Каселя/ і оголосив розпорядок переведення процедури. На закінчення додав: "Надіємось, що Господь допоможе, і все буде гаразд".

Втопаючий хапається за соломинку - каже народне прислів'я. Так і наші люди схопились за останні слова перекладача, тихо їх шепчучи, як молитву.

Одиноких викликали по одному, родини разом. В першу групу попала вдова, що мала п'ятеро дітей, з яких найстарша донька мала 12 років. Діти обступили її, вчепившись за спідницю, а найменше немовля вона тримала на руках. В цей час увійшов советський лейтенант з шматком білого американського хліба намарованого маслом, яким його і всіх приїзжих почастував військовий комендант табору.

Побачивши жінку з п'ятьма дітьми, він підійшов до неї і з фальшивим співчуттям звернувся до дітей: "Бєдниє деті, ви наверно кушать хотіте, возьміте мой хлеб", і, нагнувшись, подав трьохлітньому карапузові. Хлоп'я відвернулось, відповіло на його припрошення: "У нас у кімнаті більше є: і ковбаса, і шоколада є". Сконфужений советчик мовчки відійшов.

Всі питали: хто ти, звідки, як опинився в Німеччині, що робив, чи служив у яких-небудь арміях, де і коли, і в якому званні, чи хочеш їхати додому, чому не хочеш їхати додому ?

Всі відповідали чітко і мужньо. На питання: чи хочеш їхати, всі відповідали голосно: "Ні" і пояснювали, чому "ні", підтверджуючи те советськими документами НКВД, де і коли, і за що був 5 або 10 років на каторзі на Біломорсь ому та Москво-Волзькому каналах, на Соловках або Колимі.

Советський капітан питань майже не ставив. Коли один з наших таборян розповідав, як його нізащо посадили в 1937 році до в'язниці і після довгих знущань та побоїв на допитах, без суду вислали на Сибір, капітан перебив його, звертаючись до перекладача: "Прошу сказать ам риканцам, что ето всьо било во времена "єжовщини", тогда много невінно пострадало, а теперь етого нет, все вредітелі наказини". Перекладач переклав це американцям.

-"А за що мене в 1940 році, через місяць після звільнення, знову заарештували і кинули до в'язниці ? - запитав советського капітана допитуваний. Капітан похнюпив голову і нічого не відповів.

Перекладач переклав і це американцям. Всі стримано посміхнулись.

Питань більше не було. До

до вечора комісія скінчила свою працю і виїхала. Всі дякували перекладачеві і через нього американцям, які поставились до нас зі зрозумінням нашого становища.

Знову пішли однаковісінькі, схожі один на одного дні - будні таборового життя. Вже на всі лади пересудили висновки комісії, вже і "видавали" совєтам нас, і "повертали" назад. Та врешті і це надокучило і всі заспокоїлись, повернувшись кожен до своєї праці.

14. вересня нам видали американські посвідки / на зразок тимчасового паспорту/, в яких всім державну приналежність поставили: "бездержавний".

Таке визначення нас ми сприйняли, як логічний вислід роботи комісії і її висновки, бо ми заявили всі, що додому не поїдемо з причин політичного, національного та релігійного переслідування. Ми є політичні емігранти. У всі часи політичні емігранти користувались правом азилю в інших країнах, тому і в нас цього права ніхто не може відібрати.

Свято Покрови відсвяткували урочисто за нашими українськими традиціями ще з козацьких часів Запоріжської Вольности. Наші жінки приготовили багатий обід виключно з українських страв, серед яких перше місце займали борщ та вареники. Наш тимчасовий театр виконував тепер дві ролі і як театр і як їдальня. Запрошені гості: американські службовці, УНРРА, серед яких і м-ль Штерн і таборяни сіли за стіл.

П.о. Петро з українського табору в Аленд орфі відправив короткий молебен.

Після вечірні був короткий концерт, а потім прибрали столи та стільці, молодь до пізної ночі розважалася співом та танцями. На гостей цей спільний обід і концерт справили приємне враження. Комендант табору Лейтенант Л. сердечно дякував і обіцяв, що буде робити все можливе, для покращання нашого перебування в таборі.

Кілька відвідин громадських діячів, що мешкали у Франкфурті, в Головній Кватирі Американських Збройних сил в справі нашого перебування за дротами дали свої наслідки.

Одного дня прибув з Головної Кватири з Франкфурту бригадний генерал в супроводі старшин. Він обійшов майже всі бараки. Цікавився подробицями нашого життя. Питав, чого нам не вистарчає. Від'їзджаючи запевнив, що в скорому часі наше становище зміниться на краще. Це нас ще більше окрилювало. Але "чорна рука" робила своє. Табір наповнювався все більш тривожними чутками, що ми все ж мусимо їхати додому, хочемо того, чи ні, а найближчим часом нас всіх видадуть силою совітам.

Часто люди, повертаючись з Герсфельда, переказували, що це не тільки американці таке кажуть, але й українці, добре поінформовані з надійних американських джерел, що може всіх і не видадуть, але "советських громадян" - то нема ніякого сумніву. Один поважний громадянин, громадський діяч, прислав листа свойому приятелеві з запевненням / йому хіба в Головній Кватирі так казали/, що всіх советських

громадян вивезуть силою, а галичанам та старим емігрантам боятися нічого, їх перевезуть кудись в інший табір.

Напруження росло з кожним днем і одного разу досягло кульмінаційної точки. Приїхав один з наших людей і зі страхом об'явив, що в Герсфельдському таборі "Крігсшуле" начують советські авта з військом, які прийдуть з втра за "советськими громадянами" в наш табір. На питання, чи він бачив ті машини, він нічого конкретного сказати не міг, а тільки повторював, що йому це казали під строгим секретом польки, які мешкають в тому таборі. Чергова большевицька провокація - це було ясно. Але табір загудів, мов збурений рій бджіл. Провід табору категорично відкинув правдивість чутки. Були в бараки післані люди, які реально дивились на речі, для заспокоєння решти людей. Одночасно було скликано нараду і обговорено чутку і її правдивість. Перевірити не мали ніякої можливості, бо після 8 год. вечора нікого з табору не випускали. Ризикувати втечею через дроти не мало сенсу, бо до Герсфельду 22 км., ніч, при забороні взагалі ходити вночі та ще в прикордонній смузі.

Були прийняті рішення, на всякий випадок приготувались до захисту. Детально розроблено план спротиву. Бомбосховище, що було під горою, поруч з табором, намічалось як місце, куди ми прориваємось і спроваджуємо жінок, дітей і старих а всі здорові, мужчини мусять активно чинити спротив, аж до обеззброєння советських вояків. А коли не буде ніякого сумніву, що нас будуть силою видавати, ніхто живий не дасться, б'ємося до загину. Краще смерть в нерівному бою, аніж в катівні НКВД. Це був не жарт. Всі готові були на таке поступовання, іншої думки не було.

В ті хвилини серед нас не було "старих" і "нових" емігрантів, і галичан. Всі були українцями, які рішили дорого віддати своє життя. Запасались, хто чим міг, залізними палками, сокирами, ножами. Була посилена внутрішня охорона. Табір майже не спав, чекаючи ранку. Ніч тягнулась, здавалося, без кінця. Довго очікуваний ранок приніс розрядку: приїхало унрівське авто з харчами і шофер з'ясував дійсний стан. В "Крігсшуле" ночували дві машини советського червоного хреста, які повертали на свою зону, і не маючи перепустки через кордон, залишились ночувати і вже виїхали з Герсфельду.

Так провалилась чергова советська провокація. Але скільки крови коштувала вона нам всім ? Один Господь знає, та ті, що пережили це. Керівник табору, проф. В-в відвідав американського губернатора Герсфельду. Розмова пройшла в дружній атмосфері. Наше становище з кожним днем кращало.

Одного дня американська озброєна варта була знята була знята. Ми знову на волі ! Ми могли виходити з табору вільно ! Якось не вірилось перші дні, що можна йти в любий час, куди хочемо. Але ніхто й не думав кудись виїздити. Так звиклись за час нашого вимушеного перебування в цьому таборі, в глибокій долині серед лісу. Ми були повними господарями в таборі.

На другий же день курсанти-шофери витягли розбиту Абельзоном машину проф. В-ва і взялися за ремонт. За кілька днів вона була готова. Делегація готувалася до виїзду до Ашафенбурга для обрання керівних органів ЦПУЕ. Делегація від'їхала на відремонтованій машині під бадьорі вигуки таборян. Щасливої дороги, дорогі друзі ! - гукали всі. Наш український поліцай з українською пов'язкою на рукаві відсалютував від'їжджаючим, коли машина виїздила з подвір'я табору. Знову відчинялися ворота у світ, в творче життя !

З кінця жовтня м-ль Штерн була усунена в праці. На її місце був призначений англієць з аристократичного роду, полковник Шортгозе, велфар-офіцером - француженка м-ме Гар.е. При першому відвіданню табору таборяни прихильно зустріли їх і почастували обідом. Новий директор був задоволений станом нашого табору. Коли він

від'їздив до Герсфельду, де була його резиденція, таборяни дружно проводжали його. Незабаром знову приїздив генерал з головної квати-ри. Уважно оглянув бараки і цікавився, як ми дивимось на можливість зимівлі в них. На заключення розмови висловив припущення, що нас перевезуть кудись в інший, кращий табір.

Одного дня приїхав губернатор Герсфельду і заявив нашому керівникові, що він має наказ влаштувати нас на зиму як найкраще. Він запропонував поїхати і оглянути з ним приміщення, в яке він має для нас на увазі перевести. Поїхали і оглянули. Приміщення чудове, гарні устаткування, але... всього один км від советського кордону ! Керівник табору відхилив запропоноване, пояснюючи, що близькість кордону унеможливлює нам переїзд туди, хоч побутові умови дуже вигідні. Губернатор погодився і обіцяв, що нас перевезуть до Герсфельду, в "Крігсшуле" після перенесення поляків, які там мешкають, до Касселю. До Герсфельду вислали чоловік двадцять людей для прискорення ремонту приміщень.

14 листопада 1945 р. о год. дванадцятій з подвір'я Герфи виїхала перша машина, на якій розгорнуто національний прапор. Шум машин, шелест соснового лісу, співи і радісні вигуки відїзджаючих злились в одну симфонію - перемоги !

Герфа для нас закінчилась щасливо і переможно !

Частина VI.

На подвір'я "Крігсшуле" в Герсфельді в'їхали з розгорнутим національним прапором і урочисто підняли його на щоглу. Люди розвантажували свої речі і почали розміщатися в призначених для кожного приміщеннях. Коли люди в основному вже влаштувалися, керівництво табору приступило для налагодження культурно-освітнього життя в нових умовах. Приміщення для церкви було відведено адміністрацією УНРРА в бувшому гаражі. Кілька чоловік - ентузіястів взялися відразу до обладнання приміщення, яке було надзвичайно забруднене. Юнаки брати Д. взялись художньо оформити церкву та намалювати образи. Робота кипіла. За два тижні відновили свою роботу всі курси, гуртки та школа. Через кілька день по нашому приїзді на місце вивезених поляків привезли біля 400 чоловік литовців, лотишів та естонців.

Вони так само вивісили свої національні прапори. Над приміщенням табору тепер уже майоріли прапори чотирьох дружніх народів.

Це не сподобалося зв'язковим старшинам советів. Вони рішуче вимагали зняття національних прапорів. Тому за пропозицією й порадою американського військового командування одного ранку замість національних прапорів був піднятий над будинком "Крігсшуле" американський прапор, прапор держави, під охорону якої ми стали.

16. грудня в таборі було велике свято посвячення новозбудованої православної церкви Св. князя Володимира. Вранці відбулась урочиста служба Божа, а ввечорі була відкрита виставка українського мистецтва: вишивки, малярство, різьба і інше.
На закінчення свята був улаштований концерт, який мав особливий успіх в гостей та наших співмешканців-балтийців. З нагоди нашого свята з головної квати ри УНРРА прибули фоторепортери й зробили багато знимок із окремих моментів свята і взагалі з таборового життя. Частина знимків була опублікована в американських і англійських газетах та журналах. Життя в таборі з кожним днем налагоджувалося, хоч щоденно доводилося стикатися з певними труднощами. Труднощі створювали навмисно два офіцери УНРРА, м-ль Гарде та Сімон, обі французженки.
М-ль Гарде, як вельфар офіцер, на кожному кроці чинила труднощі з приміщенням для курсів та дитячого садка.

Коли курсанти-шофери з напівзруйнованого приміщення, до того нічим не зайнятого, устаткували кімнату для практичного навчання по мотору, то м-ль Гарде зчинила неймовірний галас, обзиваючи всіх українців непристойними словами, гримала на коменданта табору, що вона не допустить зайняти без її дозволу приміщення. І вона того в якійсь мірі дотрималася, бо те приміщення забрали під унрівський гараж. Кімната дитячого садка стояла замкнута від грудня 1945 р. до травня 1946 р. На прохання української адміністрації віддати ключ від кімнати, бо вони самі хочуть устаткувати дитячий садок як найкраще, вона завжди відповідала, що вона зробить все сама. Своєю поведінкою і вмішуванням в дрібні справи і зволіканням їх створювала незадоволення в мешканців табору. Де тільки могла, жалілася на українців, ганьбила їх, наскільки була здатна.

Допомагала їй в цій роботі м-ль Сімон. Тільки ця вже робила більш скрито і делікатно. В розмовах з українцями вона завжди весело посміхалася і нагадувала, що все таки українці мусять їхати додому, і напевно скоро поїдуть, хочуть того вони, чи ні. Характерно, що її улюбленою книжкою був підручник російської мови для французів, виданий в Москві. На обкладинці нього красувався відомий усім портрет Сталіна з узбецькою дівчинкою на руках. Кожному українцеві кидалося це у вічі, а вона, таємно посміхаючись, перегортала листки цієї книжки і показувала малюнки з "щасливого" життя советських громадян.

З половини січня 1946 стали щодня демонструвати безкоштовно кінофільми, чого раніше не бувало. Звичайно всі мешканці відвідували з охотою кожну картину.

Так життя проходило в таборі до 26. лютого. В цей день, - а ми його будемо пам'ятати довго - в час чергового безкоштовного кіносеансу, де були майже всі українці, тихенько в'їхала до табору машина з советськими офіцерами і вони, ніким не помічені, зайшли в бюро УНРРА. М-ль Гарде завчасно постаралася відіслати всіх українців, які працювали в бюро УНРРА, на "дуже цікаву кінокартину", як вона говорила. Українська картотека була занесена в кабінет директора полк. Шортгозе і двері замкнули. Советські офіцери почали "знайомитись" з мешканцями табору, переглядаючи всю картотеку, і виписуючи відомості про українців-політемігрантів. М-ль Гарде в захопленні помагала їм. Але шила в мішку не втаїти. За якийсь час комендант табору п.Б. довідавшись про мету приїзду советських агентів, пішов до кабінету директора. Після довгого і настирливого стукання, двері відчинилися і на порозі з'явилася червона, розгнівана м-ль Гарде. На вимогу коменданта пояснити йому причину приїзду "гостей", вона відповіла криком і з тріском замкнула двері. На рішучу повторну вимогу коменданта також ніяких пояснень не дали, а директор відмовився навіть прийняти його.

Люди, довідавшись про події, покинули дивитись кінокартину, вийшли всі на подвір'я перед бюро УНРРА і рішучо запротестували проти дій директора полк. Шортгозе та м-ль Гарде.

Але вже було запізно, советчики зробили, що їм було потрібно і відїхали.

Комендатном табору були негайно скликані загальні збори українців і одноголосно ухвалено скласти письмовий протест за підписом всіх мешканців і подати в відповідні установи.

На другий день протест був вручений директору полк. Шортгозе. Копії американському військовому командуванню та ЦПУЕ у Франкфурті.

Не злий по натурі, але безвольний, оплутаний тенетами французької комуністки Гарде, полк. Шортгозе не знаходив слів до виправдання і тільки повторював, що він діяв по інструкції, яку, однак, відмовився показати українським представникам. Стало відомим, що советчики уклали список на 120 чоловіків-українців.

Потягнулися дні нервового напруження і морального пригнічення. Безкоштовних кіносеансів більше не було, бо вони стали вже не потрібні.

Передбачаючи спроби примусової "репатріяції" - українська група герсфельдського табору УНРРА обговорювала своє становище на загальному зібранні 18.III.1946. Всі висловились проти примусової репатріяції. Тоді президія зборів провела письменний опит всіх з власноручним і добровільним підписом своєї думки, кожним, на запитання, чи він хоче повертатися на батьківщину, чи ні. Було гарантовано повну можливість вільного висловлення своєї думки і рішення кожним. Характерно, і це треба особливо підкреслити, що жаден українець не висловився за бажання репатріюватися. Така однодумна постава всіх скріпила на дусі маленьку герсфельдську кольонію українців.

Між іншим, м-ль Сімон поїхала у відпуску і більше не повернулася, а на її місце приїхав англієць, адвокат Дженкінс.

На початку березня табір облетіла вістка, що в м-ль Гарде вкрадено з магазину 25 тисяч цигарок і ніби це зробила дівчина-білоруска, яка прибирала в магазині. Таборова поліція зробила обшук у неї і знайшла кілька пачок цигарок. Це дало можливість Гарде посадити до в'язниці "винну". Але 25 тисяч - не мала кількість, їх треба знайти, бо Гарде стурбована, що ДП не зможуть дальше одержувати приділу цигарок. Вона викликала МР і, загнавши всіх людей по кімнатах, робилося детайльний обшук. МР перевернули всі бідні пожитки біженців. Обшук не дав ніяких наслідків. Та й не диво, бо хто уважно придивлявся до проведення обшуку, той не міг зрозуміти, що шукають не цигарок, а чогось іншого, - переважно зброї. Хоч про це ніхто не говорив, та наступні події потвердили наші спостереження.

"Винну" білоруску засудили на рік в'язниці. Зброї ні у кого не найдено - і Гарде заспокоїлася.

Наслідки всіх цих "репетицій" не заставили довго на себе чекати. О год. 10 ранку 25. березня 1946 року табір був оточений військом. На подвір'я табору в'їхали військові вантажні авта, бронемашини з приготовленими до бою гарматами та скорострілами.

Слідом за ними увійшла колона озброєних американських салдат в кількости до 150 чоловік. Всім таборянам було наказано розійтись по своїх кімнатах. На запитання команданта, яка мета прибуття війська, директор, полк. Мортгозе не відповів, а сказав, щоб він йшов до своєї кімнати. Всі гадали, що це нова якась контроля і розійшлись по кімнатах.

Біля дверей кожної кімнати на всіх поверхах були поставлені по одному озброєному американському солдату, а всіх кімнат нараховується в приміщенні до 120. Ніхто не знав, що робиться на коридорах і в сусідніх кімнатах, бо нікого з кімнат не випускали. Хвилин через десять по коридорі першого поверху почалась якась вовтузня. З кімнати, куди це найкраще було чути, відчинились двері. Американський вояк з рушницею загородив дорогу, але п.п. Д. ? К. побачили таку картину: чотири вояки за руки і за ноги тягнули молодого хлопця, П., він спротивлявся. Коли дотягнули його до вихідних дверей, він ногами вперся в одвірки, і вояки не могли з ним справитись. Тоді п. Д., схопивши на руки свою дитину, відіпхнувши вояка від дверей, вискочила на середину коридору і закричала нелюдським голосом. Вояк намагався затягнути її до кімнати, але в цю мить всі двері відчинилися, і люди, побачивши що діється, вибігли з кімнат, хоч як намагалися їх вояки затягнути назад до кімнат, вживаючи грубу фізичну силу.

До дверей, де змагався ще п. П. з п'ятьма вояками, вмить збігся натовп і заступили двері. Зчинивсь страшний галас. Вояки розгубилися і безпорадні бродили по коридору. На крик вояків з'явився дир. Мортгозе, Гарде і старшина американської армії, який керував цією операцією. Всі таборяни кричали, протестуючи проти насильства. Тоді керівники операції запропонували таборянам виділити делегацію для переговорів. Коли комендант табору ще з двома поважними громадянами, хотіли йти до бюр, на запропоновані переговори, люди не пустили їх, боячись арешту і вимагали вести переговори тут, в присутности всіх.

Переговори почались. Українська делегація стояла в коридорі проти вхідних дверей, оточена таборянами, а дир. Шортгозе, Гарде і американський старшина по той бік дверей на сходах.

Першою вимогою української делегації було: негайно вивести військо з табору і зняти охорону навколо табору. Тільки тоді делегація приступає до дальших розмов. В цей час на верхніх поверхах счинився так само крик, доносились розпучливі зойки жінок та дітей. Частина людей прорвалась на перший поверх, збиваючи з ніг американських вояків, які хотіли їх затримати.

Директор Шортгозе, Гарде і американський старшина пішли до бюро. Військо покинуло приміщення, а згодом і подвір'я табору. Машини так само від'їхали. Лишилось кілька американських старшин та три бронемашини. Всі люди вийшли на подвір'я. Директор оголосив, що буде мітінг. Бронемашини під'їхали ближче до людей з трьох сторін, грізно позиркуючи наведеними дулами гармат та скорострілів, на безборонних чоловіків, жінок та старих.

На одну бронемашину виліз американський старшина і дав такі пояснення: "120 українців, на яких є список, мають бути перевірені. Вони хотіли вивезти їх в інший табір, а після перевірки, як що хто ні в чому не винен, повернути назад до табору Герсфельд. Тепер ця комісія почне завтра цю роботу, т.є., 26-го березня в нашому таборі. Всі, кого викликатимуть, мають з'явитися, на цю комісію. Хто не з'явиться добровільно, тому буде гірше". - заявив на закінчення своїх пояснень американський старшина.

"На домагання української делегації три українці мають бути присутні на комісії з правом дорадчого голосу"- додав на закінчення мітінгу офіцер УНРРА - Трайманіс. В наслідок цієї "операції", кілька чоловік мали сердечні удари, а гром. З. від побиття американськими вояками і нервового потрясення був відправлений до лікарні.

На другий день 26. березня о год. 9-ій ця комісія почала свою роботу. Українські представники домагалися додати в анкету ще одне питання: чи хочеш, чи ні повертати на батьківщину ?

Питання в анкеті були чисто військового характеру: в яких арміях служив, де і коли був у полоні. Сенс анкети було легко зрозуміти кожному.

Дехто з переляку покинув табір і розбігся.

Так минуло 26-27 березня. В час роботи комісії список чомусь був скорочений з 120 чол. до 73, з яких всі здорові люди з'явилися на комісію.

28. березня о десятій годині у вечері прибула комісія і викликала наших представників. Були оголошені висліди комісії: 9 чоловік комісія визнала за полонених советської армії і тому за Ялтинською угодою мають американці видати їх советам, чи вони хочуть того, чи ні. Українській делегації було запропоновано видати тих 9 чоловік. Українці рішуче відкинули цю вимогу, заявивши, що ввіт не знає таких прикладів, щоб політичних емігрантів видавали урядові, який їх переслідує. Американці грозили, що візьмуть людей силою, військом.

Українці на це відповіли одно: "Робіть, що хочете. Сила по вашій стороні", і покинули засідання. З напруженням чекали наслідків розмови.

Делегація коротко поінформувала громадян, які зібралися на першому поверсі, про наслідки комісії і її домагання. Вже було відомо, що військо в місті чекає наказу оточити табір. Було дано розпорядження, всім зійти на перший поверх і замкнути двері. Чинити моральний спротив до останку, але уникати всяких провокацій. Ніхто не сміє бити чимсь вояків, але голосно протестувати проти насильства.

Всі українці бігли на перший поверх. Балтийці тримались нейтрально, залишившись на верхніх поверхах по кімнатах.

За кілька хвилин військо оточило табір, заповнило подвір'я. В'їхали пусті вантажні авта - бронемашини і танки з наведеними на приміщення дулами гармат і скорострілів. Двері були загратовані залізними засувними гратами та забарикадовані шафами, ліжками, столами, стільцями и. В тяжкому напруженні чекали розвитку подій. Слабіші розходилися по кімнатах, жінки і діти були разом з чоловіками на коридорі. З вікна було видко, як видавали старшини розпорядження і колони вояків направились в будинок в оба виходи. Військо все прибувало.

Не сподіваючись такої організованости з боку українців, американці спочатку спинилися. Але потім було дано наказ: розбити барикади і брати всіх мужчин. Біля двох годин тривала нерівна боротьба. З вікон були викинуті чорні прапори з написом: "СОС !" і плакати в англійській мові: "Де демократія ?" "Де свобода людини, за яку пролито море крови ?" "Протестуємо проти насильства !" Та це не допомагало. Барикади були розбиті. Жінки з дітьми стали спереду, взявшись за руки, не допускаючи чоловіків. Окремі вояки в нерішучості стояли перед живою стіною жінок і дітей, але знайшлися і "відважніші", грубо вихоплювали по одній жінці і вкидали до кімнат, приставивши посилену варту. Крики, зойки, які далеко було чути по місті через відчинені вікна, досягли кульмінації. Дехто знепритомнів і тіт же падав, вояки брали такого за руки й за ноги і заносили до кімнат, не подаючи ніякої допомоги. Коли на хвилину крик стих, комендант табору крикнув, щоб великими групами заходили до кімнат і барикадувалися. За хвилинку коридор спістів. Заки американці спам'яталися, що сталося, в частині кімнат люди забарикадувалися знову меблями, ліжками, власними речами. Вояки кинулися до кімнат, по чотири чоловіка брали одного українця і виносили на подвір'я. Там другі перехоплювали і силою кидали в авта, мов дрова. Не один вже був поранений.

Найдовше чинили опір в кімнаті Ч.50, куди скупчилось понад 40 людей. Вже авта були повні людей, а цю кімнату не можна було здобути. А здобути треба було за всяку ціну, бо в ній була делегація і чільні громадські діячі. Барикади були розгромлені і всі мужчини силою вкинуті до авта. Тяжко пораненого, з великою кровотечею на голові п.Ч. без всякої медичної допомоги також вкинуто до авта. Комендант табору з викрученим пальцем, з побитим обличчям, тричі вискакував з машини і коли його востаннє, мов поліно дров, вкинули до авта, втратив фізичну можливість спротивлятися.

В одній кімнаті жінка мала тяжкий сердечний приступ. Наша перекладачка звернулася з проханням до вояків, щоб викликали лікаря, але на це ніхто не звернув уваги, і з кімнат нікого не випустили.

Багато було жахливих подробиць цієї баталії, про які не місце тут писати, бо й частково це було описано й надруковано в американських та канадійських українських часописах.

Заревли сирени бронемашин, розриваючи зневірені душі українців і перед великою охороною в супроводі бронемашин, везли невідомо куди батьків, чоловіків і братів.

Серед вивезених були відомі громадські діячі, В. Доленко, проф. В. Бетухов, теперішній заступник голови ЦПУЕ в Німеччині, відомий церковний діяч, семидесятилітній Ів. Гаращенко. Крім нього попали туди ще два "військових" - 78-літній Лукаш та 73-літній Осипчук.

На першому поверсі було, як після Мамаєвого побоїща. По розтрощених меблях, пірваних речах бродили жінки і діти в страшному розпачі. Вже ніхто не плакав. Настала депресія, апатія, безнадійність. Важко було встановити, скільки чоловіків взяли.

За півтори години військо відійшло. Ік трагічно й в той самий час комічно виглядає операція: на 370 українців з дітьми, жінками, хворими і старцями включно, було викликано, крім місцевого гарнізону, ще за 45 км. з Фульди значні "підкріплення". Всього було більше 500 чол. вояків. В місті було спинено всякий рух.

Місцеві німці пізніше говорили, що в час війни 1945 р. менше американського війська наступало на Герсфельд, ніж тепер на малий табір беззбройних українців.

Ні директор Шортгозе, ні Гарде нікуди не показувались ні в час подій, ні після. Передчасно покинувши працю, кудись виїхали. Чи вони завершували свою попередню каїнову роботу, чи їх нарешті сумління мучило і вони виїхали з табору - невідомо.

Над вечір повернулися до табору два "полонені-червоноармійці" - дідусі Осипчук та Лукаш. Від них довідалися, куди вивезено насильно взятих людей.

В околиці Герсфельду був табір, де були за часів Гітлера полонені з Червоної Армії. З приходом американців там були ув'язнені німецькі полонені. В цьому таборі посадили наших людей. Табір обнесений навколо кількома рядками колючого дроту. Крім того кожен барак так само огороджений колючим дротом. На чотирьох кінцях стоять вежі, де розміщені вартові, озброєні автоматами та кулеметами. Табір ясно освітлений прожекторами. Про втечу будь кого нема чого й думати. Зовнішню охорону несли американці, а внутрішня служба була в німецьких руках з бувших військових. Німецька обслуга вела себе грубо й задиркувато по відношенню до українців.

Двох старих випустили, але третього - Гаращенко - ні, тому що він значився в списку 120. Знали советчики, кого вносити в списки, хоч ні Доленко, ні Ветухов ні Гаращенко ніколи в советській армії не служили, бо для того навіть вік їх не підходив, однак вони за всяку ціну хотіли мати їх, бо знали їм ціну. Ганялися ще за ними дома, тяжко карали, але довідалися, що вони в Герсфельді і вирішили добути їх таостаточно знищити. Взагалі вся Герсфельдська група їх дуже тривожила і мабуть не одну ніч не спали советчики, складаючи оперативний плян ліквідації цієї групи.

Підходящі помішники були знайдені в особах Гарде, Сімон, безхарактерного Шортгозе та деяких інших осіб.

Цілу ніч в таборі майже ніхто не спав. На ранок попередній коменда. табору, п. Д., який не так давно вернувся з лікарні, при підтримці найближчих друзів і решти громадян взяв на себе ініціятиву привести в порядок та потурбуватися про долю вивезених.

В розмові з дир. Шортгозе він поставив такі питання: де люди ? що з ними буде ?

Шортгозе відповів щось невиразне.

Тоді п. Д. заявив, що табір настроєний оголосити десятиденну голодівку і з чорним прапором влаштувати демонстрацію по місту, а губернатору вручити протест з вимогою повернути всіх вивезених. Це розв'язало язик директору.

Він запевняв, що комісія вже почала свою роботу і через годину люди почнуть повертатися додому. П. Д. на це заявив, що він стримає людей на годину від їх рішення, але коли то буде неправда, то за наслідки він не бере на себе відповідальности.

Гарде нервово бігала по кабінету, щось кричала, плакала, стукала по столу кулаками, а Шортгозе почав кудись без кінця дзвонити по телефону. Мабуть попередження вплинуло. Через годину почали з'являтися перші "полонені".

Вони розповіли, що коли їх привезли до табору і силою зігнали з авт, то направили невеликими групами в різні бараки, відібравши всі речі, годинники, ножі, гребінці, документи, і цигарки. Все те, чим чоловік міг заподіяти собі смерть.

Яка уважність і турбота !

Пораненим була дана подана поміч німцем-санітаром: примітивне спинення кровотечі.

На голих ліжках, дрижучи від холоду, нервового потрясення, люди дочекались ранку. Багато з них було в сорочках, навіть без піджаків, але коли жінки принесли одіж, то варта відмовилася передати.

В дев'ятій годині ранку прибула туди мішана американсько-советська комісія. Американську делегацію очолював полковник Дункан, а советську майор Васілев. Перекладав американський старшина з "русско-американской связі" на ім'я Жорж, який немалу, але дивну ролю відіграв в цих подіях. Коли були розбиті барикади, в таборі, він ходив по коридору і кімнатах і злобно наказував воякам, кого брати. Вояки виконували наказ. Так він наказав забрати коменданта табору, п.Б., Доленка і Ветухова. В час роботи мішаної комісії вже за дротами, він ніби займав прихильне становище до українців і "рятував як міг", як він пізніше заявляв. А коли викликали п. Доленка, / поза списком, але допитували найдовше/, то він, іронічно посміхаючись, спитав: "Ну, что помоглі вам барікади ?"

"Честь дорожче смерти !" - відповів коротко йому Доленко. На комісію викликали по одному чоловіку. Знову ж виповнювали такі ж анкети і відповідали усно. Багато допитував Васілев. Але наші люди стали на шлях бойкоту і на його питання не відповідали. Тоді він змушений був просити американців, щоби ті ж питання поставили й вони. Тоді люди відповідали. В комісії з американського боку помітний був перелом: вони почали захищати українців, відкидаючи закиди советських представників.

Коли полк. Дункан вигукував: "окей" - це означало волю, коли мовчав, то того відводили в уже ізольований барак. Тим по суті був підписаний смертний вирок - примусова видача советам за якимсь пунктом А, Б чи С ялтинської угоди. Дуже хотів майор Васільєв затримати Доленка, Ветухова, Гаращенко, але ні під один пункт Ялтинської угоди не міг їх підвести, а полк. Дункан вигукнув своє "окей" і вони були звільнені.

На кінець не повернулось 16 чоловік. М-р Дженкінс був від УНРРА присутній на комісії з дорадчим голосом, як юрист. Він цілковито розумів безглуздість цієї комісії і від всієї душі захищав, як міг, людей. Вечером він довірочно сказав виконуючому обов'язки коменданта п.Д., щоб добути на п'ять людей додаткові документи, які б їх виправдували, бо їм загрожує примусова видача советам. Негайно було вжито всіх заходів і потрібні документи взяті від членів родини і передані м-ру Дженкінсу. У вечері американський старшина привіз список на 48 людей, які в загальній суматосі 28.3. не потрапили в авта, а в списку 120 були. Вимагав добровільної явки цих людей на комісію в той табір, інакше візьмуть силою, а коли втечуть, то все одно будуть розшукувати, тільки тоді буде гірше.

Комендант п.Д. зібрав всіх людей, що були в списку. Вирішено було: йти добровільно всім.

30.3. вранці 43 чоловіка, попращавшись, від'їхали на комісію. Лише 5 втекли в табору - хоч почували за собою ніякої вини, хіба що ненависть до більшовиків.

По обіді більшість вернулася, а 21 чоловік лишилось. На п'ять чоловік був оголошений список, що будуть видані советам, а 16 мають переглянути наново, бо совети пункт "С" Ялтинської угоди розуміли по своєму, а американці по своєму. Полк. Дункан запитав Головну Кватиру. Там відкинули советську трактовку того пункту і 16 чоловік на другий день звільнили. Лишились безнадійно п'ять. Ранком УНРРА запитала, чи бажають їх члени родини їхати разом з засудженими, чи ні. Жінки і діти плакали і ставали на коліна перед Морттозе і Гарде і благали про помилування / за яку вину ?/ їх чоловіків і батьків. Гарде також плакала і як Юда цілувала осиротілих дітей. А годину тому, як довідалась, що тільки п'ять затримали, в великим обуренням вигукувала: "Чому так мало ?"

Я думала найменше 40-50" - і моя навіжена бігала по кабінету директора і грозила йому кулаком. Та Бог милостивий, і при активному втручанню м-ра Дженкінса трьох ще вдалося вирвати.
Два були вивезені силою. Яка їх доля - невідомо.
В таборі поволі стихали хвилі пролетівшого смерчу.
Остаточна розв'язка наступила дуже скоро. Дія "чорної руки" була надто явна і шита білими нитками.
Директора Шортгозе і Гарде звільнили з праці за протизаконні дії. Гарде боронилась, як львиця. Вона викликала всіх комендантів українців і балтийців і вимагала письмового ствердження, що вона робила все добре, захищала всіх ДП, і що всі мешканці табору, через своїх комендантів, вимагають / підкр. моє - автор/, щоб її залишили і надалі в цьому таборі. Та цю її вимогу всі коменданти відхилили. Вона впала в істерику і її винесли до Червоного Хреста.
Не тільки ДП були проти неї, але і решта офіцерів УНРРА.
На другий день полк. Шортгозе і м-ль Гарде покинули табір.

Так безславно закінчилась їх ганебна провокація - видача списків політичних емігрантів-бездержавників українців їх ворогам - советським агентам.

Частина VII.

Що ж далі ? А далі пішли комісії за комісіями. 2-го травня виповнювали анкети, на цей раз і балтийці. Виповнювали більше ніж 20 питань "так" або "ні". В основному всі питання зводились до того самого: в яких арміях служив, де і коли й в якій ранзі, які одержував німецькі документи, чому виїхав з дому та чому не хочеш повернути.

Через кілька днів був так званий таємниу плебісціт. Анкета з трьох питань без зазначення прізвища. Знов, чи хочеш, чи не хочеш повертати на батьківщину. Коли "ні" - то чому ? Проголосили наслідки, що були такі: на 750 чоловік один написав, що хоче їхати додому, решта від овіла "ні". В скорому часі той, що написав "так" виїхав. То був румун по національності.

16-го липня знову виповнювали анкети майже попереднього змісту, тільки більше заплутані.

Бувші підсоветські люди після виповнення анкет стверджували, що запитання на цих анкетах було укладено безумовно при активній участі советчиків, бо стиль тих анкет був надто знайомий ще з часі виповнювання десятків, а може й сотен подібних їм ще на "родіне" в час найбільшого сяйва сталінської конституції.

З комісіями трохи втихло. Тоді "чорна рука" почала знову акцію: пускати всякі провокаційні чутки, розповсюджувати наклепи на активних громадських діячів, одних називаючи "фашистами", других "більшовиками" і подібними іншими кличками.

Малосвідомі, або амбітні одиниці українців, часто з особистих порахунків, дрібних таборових непорозумінь, підспівували їм. Іржа повільно їсть залізо, а все таки роз'їдає здорові частини.

Так і щоденна і вперта більшовицька розкладницька робота внесла деякі ускладнення між окремими групами таборян, і без того перебуваючих в тяжких побутових і моральних умовах.

В кінці жовтня почалась знову комісія. Вдруге виповнювали анкети від 16. липня і крім того по одному чоловіку заходили на усні допити. Уважно перевіряли всякі документи, видані від 1939 року до 1945 року. Молодих чоловіків роздягали до пояса, шукаючи знаків СС. Жінок питали про чоловіків, а чоловіків про жінок, дітей від 15 років нарівні з дорослими. Що знає ця дитина, коли в 1939 році мала 9 років ?

дітей питали про батьків, а батьків про дітей.

В наслідок цього "скрінінгу" 43 українців з невідомих причин /досі/ позбавили прав ДП, виселили з табору УНРРА і перевезли в німецькі табори під німецьку "опіку". Причину позбавлення прав ДП нікому не сказали.

На домагання української адміністрації так само відповіді не дали. Цей "скрінінг" болюче відбився на деяких родинах: виключили чоловіка, батька, а дітей і жінку залишили в таборі і навпаки - виключили двох жінок, а чоловіків з дітьми залишили.

Порядок такий: виключений не має права залишатися в таборі УНРРА, а решта родини не виключені можуть, а коли ніхто не хоче лишатись, то з виключенням батька чи з матір'ю можуть їхати в німецький табір і решта родини "добровільно" зрікшись статусу ДП.

Більшість родин осталась розбиті: виключені живуть в німецькому таборі, - за 100- 250 км, а решта в таборі УНРРА, надіючись, що апеляційна комісія може повернути права ДП.

Апеляції подані ще на початку листопада 1946 року, але новий рік минув, а рішень на їх прохання нема.

На початку листопада приїхала до нас на місце Гарде / як то тяжко підібрати людину !/ міс Олех, полька-американка по походженню, добре володіє польською мовою, розуміє російську й українську. За перших же днів своєї праці внесла повний розгардіяш в культурному житті мешканців табору, у виданні пунктів за працю, одягу та взуття. Зуміла викликати за кілька днів обурення всього табору і інших бюрових робітників. Ганяє їх всіх для контролі роботи в школі, на курсах, в майстернях і навіть в українській таборовій канцелярії. Вона хоче знати все, що де робиться. Кожен, навіть не учитель, зможе собі уявити обурення учителя, коли прийшов контроль в особі 15-ти літньої дівчини, яку міс Олех післала для щоденної контролі школи.

Заплутала так справу з оплатою пунктами працюючих, що годі з нею розплутати. Крім того привезла з собою дівчинку, ніби польку, яка їй у всьому допомагала заводити порядки. З кожним днем росте невдоволення в таборі з її "роботи". Через якийсь час вона привезла ще двох "офіцерів" - поляків. Один з них почав наводити "порядки" в харчовому складі, з якого робітники на другий день хотіли тікати, а другий почав "керувати" працюючими. Він ходив на місце праці робітників і "співчував", як їм тяжко працювати на чужині, а що дома значно краще. Робітники зрозуміли, до чого він веде, обступили його. Агітатор теж зрозумів, що натрапив не на таких, розгублено почав частувати цигарками і якось непомітно зник.

Остаточно ясними стали нам дії міс Олех і її друзів, коли познайомились з інструкцією головної УНРРА в Німеччині про так звану добровільну репатріяцію українців та балтийців.

Все те, що робила міс Олех і продовжує робити цілковито сходиться з дрононівською інструкцією. Нема змоги переказати всього змісту її, бо вона має 11 друкованих сторінок, але найхарактернішим є таке: за півтора року українці з великими труднощами добилися, що тепер нас визнають одну націю, звідки б хто не походив. Але головний директор Вітінг одним розчерком пера все це скасував: його інструкція ділить українців на "советських", "польських" і "старих емігрантів", а цими ознаками мають стаборувати українців. З одної нації зроблять три "піднації".

Всіх, хто противлятиметься репатріяції, ізолюватимуть в окремі табори, це тим часом репатріяція проводитися не буде !

Списки "советських" громадян можно передавати советським репатріяційним старшинам. І безліч подібних "добродійств" на зразок: арештувати тих, які мають великий вплив на людей і агітуватимуть проти заходів УНРРА.

Всі описані події в нашому таборі говорять, яка загроза знову нависла над нами.

УНРРА- старанно підбирає виконавців цієї інструкції / для прикладу- Гарде, Олех,/ - і усуває всіх офіцерів, хто не хоче виконувати цієї ганебної роботи. Велику р цію мала висока військова установа, коли кинула в лице прямо колишньому генеральному директорові УНРРА - Ла Гвардія, що в таборах УНРРА , - в апараті УНРРА ховаються советські агенти НКВД, які виконують каїнову роботу за наказом Москви. Міс Олех має вже свій "актив", як радить інструкція, в особах привезених з собою поляків та темного егентурного елементу - росіяне і білорусів, яких українці давно вимагали усунути з табору, як підозрілих і дискредитуючих чесне імя втікачів-українців.

Але УНРРА на це не звертає уваги, а тепер міс Олех використовує їх для агітації за поворотом на "родіну", а також для поширювання всяких провокацій та зневірюючих чуток.

Коли кінчиться репатріяція - нічого не відомо, бо це тримається в таємниці і УНРРА боїться навколо цього політичного шуму та галасу. юрби, як каже інструкція.

Найкраще все зробити "несподівано" і "потиху", щоб нещасні, [illegible] здезорієнтовані ДП не зорієнтувалися звідки воно є, і щоб під загальний шум, найбільше "добровільно" повернулись на "родіну".

В таборах і скрізь виголошуються високогуманні промови в захист ДП і парляментах і в ОН, але сувора дійсність далеко не така. В теорії нам наданий азиль, як політичним емігрантам, а в практиці директор Вʼінг цілком таємно видає антигуманні, антиморальні, драконівські інструкції про поворот на "родіну", а міс Олех і їй подібні з холодним цинізмом виконують їх .

Доки будуть проводити експерименти над сотнями тисяч жертв жахливих світових струсів ?

Надія на Бога, що може Всемогутній врозумить і поверне на добрий шлях людських чеснот сильних світу цього.

Одне, що окрилює нас всіх - це віра в перемогу Правди над Злом.

Герсфельд-Німеччина,
січень, 1947 р.

П І С Л Я М О В А.

Ще коли було закінчено друкувати ці короткі записки про життя Герсфельдської громади, настигли такі події, що привели до ліквідації цього табору. Тому, щоб зовсім закінчити в коротких нарисах історію Герсфельдської Групи українців-політемігрантів, залишилось дещо сказати про дальші події, і переїзд на нове місце в більший український осередок.

В другій половині січня 1947 року міс Очсх була звільнена з посади / мабуть не справилася з покладеними на неї обов'язками/, а на її місце приїхала полька Шиманська. Та повела себе в перші дні перебування у таборі стримано і обережно. Ми тоді зрозуміли, що маємо справу з досить вишколеною особою, і тому більш насторожились. Та вона не заставила довго чекати на свої плани: почала викликати по одному чоловікові, докладно допитувати про минуле, що й де робив дома до війни, коли прибув до Німеччини і як, що робив тут, чи є родичі дома на батьківщині і на еміграції, їх прізвища і адреси. І так півтори-дві години кожного. Всього ставилося від 50 до 70 питань. Всі відповіді друкувалися в англійській мові, підписувати допитуваному не давали і не читали, що там записано з його слів. "Щасливому" ДП пані Шиманська чемно дякувала і відпускала.

Довідавшись про нові методи заманювання на гачок, українські представники пішли до директорки табору міс Гронет для з'ясування справи. Вона намагалась переконати делегацію, що їй нічого не відомо про перевірку і тому вона обіцяє вияснити про те і повідомить українців про все докладно. 24-го січня вона дала таку відповідь: перевірка зарядженна військовою владою, а УНРРА має її перевести, бо вона / УНРРА/ краще знає кожного ДП. Мете перевірки: виключити всіх, хто не має права на опіку УНРРА та найти "військових злочинців" /?!/. Крім цього вона зачитала головні пункти анкети. Які знайомі питання! Відчувалось, що ми не в таборі політемігрантів, яким теоретично надано право азилю, а десь по той бік "залізної завіси", і готуємось до нової "чистки". Директорка запевняла, що це не є "скрінінг", а "УНРРА-Рев'ю", це просто ближче знайомство з кожним ДП.

29-го січня 1947 року директорці був поданий письмовий протест, в якому було зазначено, що такі відомості не потрібні ні УНРРА, ні тим більше американській військовій владі, а хиба що урядові, від якого ми втекли і який нас переслідував і переслідує далі, як політичних ворогів, що не поділяють доктрини марксівсь кого комунізму.

Але Шиманська настирливо викликала людей. Основна маса дотримувалась загальної постанови і не йшла на "УНРРА-Рев'ю", але були й такі, що йшли, головним чином москалі. 30-го січня приїхав лейтенант К., заставши Шиманську за "роботою". Він відіслав допитуваних, забрав усі виповнені анкети і наказав припинити перевірку. Тепер всім стало відомо, що це так зване "УНРРА-Рев'ю" проводиться самими співробітниками УНРРА, всупереч настанови військової влади. Те саме підтвердилось і по поясненням Головної Кватирі у Франкфурті, про що було оголошено в пресі. 3-го лютого лейтенант К. знову приїхав і заявив голові таборової Ради, п. В., що люди мусять іти на перевірку. А в кінці перекладач Вернер додав, що хто не піде на перевірку, той буде примусово репатрійований. Ця заява здивувала нас всіх, але ми не повірили, що таке міг сказати лейтенант К... / Пізніше з'ясувалося, що дійсно лейтенант К... цього не сказав, а Вернер змушений був вибачитись перед ним за такий "щирий переклад".

4-го лютого міс Гронерт скликала загальні збори таборян і півтори години то умовляла, то загрожувала всім, хто завтра не піде на перевірку. Вона так само посилалась на заяву лейтенанта К. про примусову репатріацію. Але на велике її здивування і обурення 500 чоловік присутніх вислухало все мовчки не завдавши навіть одного питання по суті справи. Так мовчки і розійшлися.

На другий день вона поставила в ультимативній формі таку вимогу нашим представникам: коли до години 5-ої вечора люди не підуть на перевірку, то вона уступає з посади директора табору, табір буде ліквідований і людей малими групами розвезуть по всій американській зоні. Перед 5-тою годиною, з доручення таборової Ради, секретар ради п.З... дав таку відповідь міс Гронет: інформації УНРРА і військової влади є протилежні, а тому до остаточного з'ясування цієї справи в Головній Кватирі американської військової влади у Франкфурті ніхто на перевірку не піде.

Директорка не уступила і табір не ліквідували. Пробували ще якийсь час умовляти наших представників, але з того вже нічого не вийшло, бо і головна УНРРА заявила, що то роблять окремі дистрикти на власну руку. Скоро і пані Шиманська зникла з табору. х/

В квітні міс Гронет перейшла на працю в дистриктову УНРРА, на її місце був призначений "тимчасово" пан Вернер, який всім своїм єством ненавидів українців.

Конфлікт між українською громадою і Вернером ускладнювався ще й тим, що Таборову Раду він не визнавав, а комендант К-цький був призначений директоркою Гронет проти волі громади / обраний комендант п.Н. був виключений з ДП в листопаді 1946 року. Кілька разів Таборова Рада намагалась поставити обраних комендантів раніш п.Б., пізніше п.К., але це не вдавалось.

В другій половині травня п. Вернер вимагав звільнення 10-ти кімнат, нібито для службовців дистриктової УНРРА. Фізично це зробити було неможливо, бо табір і без того був переповнений. Стався новий конфлікт, комендант К-цький пішов у відставку, а його заступив раніш обраний п.К... УНРРА хотіла частину людей вивезти до українського табору Корнберг, але виключно так званих "польських" українців. Після довгих переговорів був знайдений компроміс: українці звільнять три кімнати, нікого з табору вивозити не будуть, і назначити нові вибори, бо речинець урядування Таборової Ради кінчався, з тим, що обраний комендант буде фактично директором табору, а п. Вернер буде лише спостерігачем від УНРРА.

20.-го травня були оголошені нові вибори. З того дня роз'ятрилась виборча гарячка. Ясно було одне, що в таборі є дві основні групи: прихильники КУК-у і прихильники "блискучого відокремлення", і мізерна групка 10-15 чоловік тих, що ніякої влади не терплять, коли вони не дійшли самі до неї, попросту деструктивно-анархічна група.

Дві основні групи почали між собою переговори про складення спільного списка кандидатів. Після довгих розмов до згоди не дійшли. Прихильники "блискучого відокремлення" вимагали персонального голосування за кожного виставленого кандидата всупереч виборчому правильнику ЦПУЕ.

х/ Як стало нам відомо, п. Шиманська заарештована американською військовою владою в липні 1947 року. Її мають обвинувачувати у співпраці з німцями в минулому і з советами тепер.

Вони мали на увазі і своєю незначною більшістю провалити всіх кандидатів прихильників КУК"у, без огляду на придатність чи не придатність своїх кандидатів, бо вртість кандидатів оцінювалась лише приналежністю до групи. Прихильники КУК"у відстоювали погляд ділового відбору кандидатів. На це ніяк не могли погодитись противники, бо вони мали одиниці здатних до керівництва таборовим життям людей. Тоді прихильники КУК"у запропонували пропорційність, але друга сторона поставила такі вимоги, що з ними ніяк не можна було погодитись. Коли греко-католицький священник роз'яснив своїм вірним, що вони мусять голосувати лише за греко-католиків, а православних викреслювати, то переговорювати далі не було сенсу. Так стало два списка кандидатів: Ч. 1-православних, Ч. 2. греко-католиків.

Поза цими списками лишилась "дика" групка, яка замість того, щоб приєднатися до одного із списків, почала провокаційну -розкладовуроботу. Вони поширювали наклепи на окремих кандидатів списку Ч. 1, а завершили тим, що випустили напередодні виборів ці[illegible] ганебну і провокаційну листівку, в якій закидали не існуючі тяжкі обвинувачення на людей, що користувалися і користуються повним довір'ям усієї української громади, як то й пок[illegible]али наслідки виборів. Висліди голосування були такі: від списку Ч. 1-7 делегатів від списку Ч.2 -8 делегатів. 2-го червня на першому організаційному засіданні майже при одноголосних ухвалах були обрані: директором табору п.[illegible]-... від списку Ч. І. головою таборової Ради п.Б... від списку Ч.2., заступником директора /комендант української групи/ п.К... від списку Ч.2, заступником йому п.К-р... від списку Ч.І., заступником голови Ради п. С... і секретар Ради п.Б... обоє від списку Ч.І. /Заступниками директора були також обрані по одному від лотишів і литовців, які теж входили тепер в загально -таборову Раду./-

Після такого, може несподіваного для "диких" і п.Вернера, висліду виборів почалась клопітлива щоденна праця нової Управи. Фактично керівництво табором перейшло в руки українців. Звичайно, таким станом речей не дуже були вдоволені ні міс Гронерт, ні тим паче п.Вернер, хоч на зовні показували ніби повну лояльність. Але за кулісами почались інтриги, бо вони на могли погодитись з таким станом.

1 -го червня директору табору п.[illegible]... міс Гронерт заявила, що за рішенням військової влади і головної УНРРА табір в Герсфельді ліквідується. "Польські" українці будуть перевезені до табору в Корнберг /біля Бебри/, а "руські" українці і "нансенівці" ще не відомо куди. На такий поділ, який УНРРА весь час намагалась зробити, п.[illegible]... не міг погодитись і тут же запротестував. Відбулась бурхлива розмова протягом майже цілої години. Компромісу го і було знайти. П.[illegible]... припинив розмову, заявивши, що цю справу українська Управа буде вияснювати у компетентних колах військової влади, тим більше, що міс Гронерт ніяких письмових розпоряджень не пред'явила .

Таборова Рада на другий день відрядила дві делегації: одну до місцевої військової влади, а другу до Франкфурту в ШГУЕ, щоб з'ясувати дійсне становище ліквідації нашого табору. Обидві делегації привезли однакову відповідь: такий штучний поділ українців, УНРРА робить на власний розсуд, ніяких розпоряджень в цьому напрямку військова влада не давала. Більш того, в Головній Кватирі у Франкфурті заявили, що коли б вони раніше були поінформовані про дійсний

[illegible]

[illegible] е за[illegible].

стен в Герсфельдському таборі, то він н віть не був би ліквідо-в ний, ле тепер є вже пізно.

17-го червня о годині 1?-ій дня, раптом табір був оточений америк нським військом. Всі мешк нці т бору були дуже схвильовані. По коридорах і кімнатах було чути плач жінок і діте. Військо за йняло подвір'я, коридори будинку і нікого з кімнат не випускало. Коли п. Д.... звернувся за поясненням до п. Вернера, той ухилився від відповіді і пішов до своєї кімнати. То і п. Д... телефоном в кликав міс Гронерт і вимагав пояснень. Вона заяв ла, що її нічого не в домо, але обіцяє приїхати в табір. Тим часом п.Д... з'ясув в причину прибуття війська. Америк нський офіцер, що керував цією операцією пояснив: минулої ночі пограбовано якийсь німецький харчовий склеп , і німці твердять, що то зробили українці з табору. Було також 5 чол. німців з кримінальної поліції. Обшук не д в ніяких наслідків. Військо відійшло, а ми ще більше насторожились, бо цей обшук нагадував нам березень 1946 року.

Того ж дня міс Гронерт заявила, що її врешті все рівно, хто куди поїде, але частина людей має виїхати в Мюнхенгоф біля Каселя до російського табору./Це колишній так званий болдирівський лагер/.

19-го червня 1945 року в Герсфельд прибула перша група втікачів -українців з Тюрингії, яка й поклала початок організації Герсфельдського табору.

19 -го червня о 9 -ій годині ранку українці навантажили убогі св ї пожитки і примостилися сами на них. Рівно через два роки -Х/ покидали ми Герсфельд.

До Корнбергу виявили бажання їхати всі українці в кількости 44 чоловіка, крім тих що лишились в Герсфельді на працю, а до Менхенгофу виїхали лише росіяни.

На першій машині майорить національний прапор, під спів від'їжджаючих машини рушають з подвір'я.

Висновки:

а/ Щоденна н правдива інформація про українців ворожо наставленими до нас елементами, які працювали в УНРРА, /головним чином росіяни та латиші/ приводила часто до непорозумінь мі українцями і робітниками УНРРА. Робітники ж УНРРА замість того, щоб об'єктивно підходити до кожної справи, приймали все в кривому дзеркалі, як дійсність.

б/ Негативне трактування українців окремими службовц ми УНРРА пояснюється інспіруванням ворожих сил, які безперечно проникли в апарат УНРРА.

в/ Військова американська влада завжди втручалася в ці конфлікти і об'єктивно розв'язувала їх, хоч окремі робітники УНРРА намагались запутати справи.

г/ УНРРА, як харитативна організація, проробила величезну роботу, і ганебна робота окремих її службовців не зменшує ролі, яку вона виконала.

Перегорнулась ще одна сторінка життя Герсфельдської громади.

Корнберг, 24 липня 1947 року　　　　　　Автор